

Опубліковано: Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб.наук.пр.: У 2 ч. /РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – Ч.1. – 287 с. – С.164-170.

УДК 338.48 (477)

Н.О.Алешугіна (Кравченко)*

Тенденції розвитку туристичної індустрії економічних районів України

Проаналізовано тенденції розвитку та територіальної організації основних секторів туристичної індустрії за період з 2000 по 2007 рік з точки зору ефективності використання туристичного потенціалу економічних районів України.

Проанализированы тенденции развития и территориальной организации основных секторов туристической индустрии за период с 2000 по 2007 гг. с точки зрения эффективности использования туристического потенциала экономических районов Украины.

Після проголошення туризму пріоритетним напрямом розвитку, як конкретного кроку української влади, що демонструє усвідомлення його зростаючого значення у світовій економіці, пожвавились практичні заходи щодо розвитку даної сфери української економіки. З самого початку процесів розбудови сучасної туристичної індустрії в Україні дослідниками наголошувалась важливість раціонального розміщення її об'єктів та перераховувались проблеми, пов'язані з непропорційною територіальною організацією об'єктів рекреаційного господарства: перевантаження рекреаційних територій Карпат, узбережь Азовського і Чорного морів, що негативно впливає як на природне, так і на соціальне та економічне середовище цих регіонів, недорозвиненість і занедбаність рекреаційної

---

* К.е.н., Чернігівський державний інститут економіки і управління, доцент кафедри туризму

інфраструктури інших регіонів, що мають для розвитку туристичної сфери потужний ресурсний потенціал [1; 2].

В зв'язку з цим у науковій літературі часто піднімається питання активізації розвитку туризму в інших регіонах України, зокрема, дослідниками, що працюють в Донецькому інституті туристичного бізнесу, Інституті регіональних досліджень, Раді по вивченню продуктивних сил України НАН України. Проблема розвитку туризму на Чернігівщині присвячені праці І.В.Смаля, В.В.Смаль, В.Г. Жученко, на Волині - В.І.Павлова, Л.М.Черчик, В.Т. Денисюка, в Західному і Київському Поліссі - Р.Р.Возняка, на Поділлі - А.Г.Охріменко та Е.Щепанського. Так само як безперервним є процес розбудови туристичної індустрії, безперервним повинен бути і моніторинг за ним з метою його своєчасної корекції та удосконалення.

У даній статті автор ставить за мету на основі статистичної інформації охарактеризувати сучасний стан туристичної індустрії економічних районів України¹, проаналізувати тенденції її функціонування за період з 2000 по 2007 рік, визначити подальші перспективи її розвитку.

Затяжний період руйнації старого типу економічних відносин та розбудови нових, що співпав із процесами становлення державності, супроводжувався кризовими явищами в економіці країни, що негативно позначилось на розвитку туристичної індустрії. Це було пов'язано, насамперед, із скороченням фінансування галузі, яка традиційно продовжувала забезпечуватись коштами за залишковим принципом; зносом основних фондів та недостатнім матеріально-технічним забезпеченням індустрії відпочинку; різким зниженням попиту на туристично-рекреаційні послуги внаслідок обмеження економічних можливостей населення та іншими причинами. Тож в усіх регіонах України до 2000 р. спостерігалось скорочення основних показників роботи різних секторів туріндустрії.

---

¹ Автор притримується схеми районування, розробленої вченими Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Почергово проаналізуємо основні показники розвитку різних секторів туристичної індустрії за період з 2000 року, коли у багатьох регіонах України припинився економічний спад, і основні програми та постанови, спрямовані на розвиток туризму не були ще прийняті (Указ Президента України “ Про підтримку розвитку туризму в Україні“ від 02.03.2001 № 127/2001; Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки” від 29.04.2002 № 583; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму” від 27.06.2003 № 390; Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про затвердження заходів щодо державної підтримки розвитку дитячого і молодіжного туризму” від 12.05.2004 № 298 та інші) до 2007 року, на який маємо найбільш повні останні офіційні статистичні дані.

На початок аналізованого періоду лідером за кількістю санаторно-курортних закладів, місць у них та кількістю оздоровлених традиційно залишався Південний економічний район, як такий, що має для санаторно-курортного відпочинку найбільш придатні рекреаційні ресурси (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика санаторно-курортного сектору туристичної індустрії економічних районів України

	Кількість санаторно-курортних закладів				Кількість місць в санаторно-курортних закладах			
	2000		2007		2000		2007	
	об'єктів	%	об'єктів	%	одиниць	%	одиниць	%
Донецький	665	20,0	460	14,8	77443	15,4	57151	12,3
Карпатський	270	8,1	242	7,8	37039	7,4	30419	6,5
Південний	1174	35,3	1401	45,0	234391	46,7	247140	53,1
Подільський	70	2,1	69	2,2	10425	2,1	10370	2,2
Поліський	218	6,6	164	5,3	18223	3,6	16001	3,4
Придніпровський	459	13,8	403	13,0	64068	12,8	53864	11,6
Східний	184	5,5	171	5,5	24546	4,9	22581	4,8
Центральний	287	8,6	200	6,4	35534	7,1	28223	6,1

Продовження табл.1

	Кількість оздоровлених в санаторно-курортних закладах
--	--

	2000		2007	
	осіб	%	осіб	%
Донецький	376284	14,0	317368	10,0
Карпатський	309528	11,5	354068	11,2
Південний	1248515	46,4	1660263	52,4
Подільський	86451	3,2	116727	3,7
Поліський	109472	4,1	97964	3,1
Придніпровський	254850	9,5	312834	9,9
Східний	132993	4,9	146029	4,6
Центральний	172920	6,4	166203	5,2

Примітка. Складено за джерелом [3, с. 147-149].

На другому місці за цими показниками був Донецький район, як урбанізована промислово розвинена територія з великим обсягом рекреаційних потреб. Третє місце за кількістю закладів даного типу та місць у них за цими ж самими причинами займав Придніпровський район. Карпатський економічний район, як традиційна рекреаційна територія, посідав лише п'яте місце за кількістю закладів, четверте – за кількістю місць у них та третє – за кількістю оздоровлених. Останнє, восьме місце за усіма показниками зберігалось за Подільським районом. Причому, за усіма показниками він значно відставав від лідера: за кількістю закладів – у 16,7 разів, за кількістю місць у них – у 22,4 рази, за кількістю оздоровлених – у 14,4 рази.

За сім років кількість санаторно-курортних закладів та місць у них по усім економічним районам, крім Південного, скоротилась, наслідком чого стала ще більша концентрація даного сектору туристичної індустрії на Півдні. Причинами такого скорочення можна назвати зниження рівня піклування про стан здоров'я працівників на промислових підприємствах внаслідок економічної кризи та процесів реструктуризації, що там відбуваються, переведення даних закладів на самостійний баланс, значне зменшення обсягів додаткового фінансування путівок профспілками, посилення конкуренції із зарубіжними закладами відпочинку, що стали доступними забезпеченим верствам населення із відкриттям кордонів, низька конкурентоспроможність самої санаторно-курортної галузі, комерціалізацію медицини. Натомість, попит на санаторно-курортні послуги збільшився у

п'яти районах: Південному, Карпатському, Подільському, Придніпровському та Східному. Друге місце за кількістю закладів та місць у них збереглося за Донецьким районом. Друге місце за кількістю оздоровлених посів Карпатський район, який змінив свій рейтинг і за кількістю закладів, але не за рахунок їх збільшення, а повільнішого скорочення. Останні місця поділили між собою Подільський і Поліський райони. Причому, розрив між лідером та аутсайдером збільшився, відповідно, у 20,3, 23,8 та 16,9 разів.

Щодо тенденцій розвитку сектору розміщення, то у 2000 р. тут не спостерігалось таких значних розривів у забезпеченості готельними закладами та місцями в них, оскільки сфера гостинності поки що орієнтувалась більше на попит, ніж на рекреаційні ресурси. Так, за кількістю закладів аутсайдер (Подільський район) відставав від лідера (Південний район) у 3,2 рази, за кількістю місць у них – у 3,9 разів, а за кількістю обслугованих лідер (Центральний район) випереджав аутсайдера (Подільський район) у 5,9 разів (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика сектору розміщення туристичної індустрії економічних районів України

	Кількість готелів				Кількість місць в готелях			
	2000		2007		2000		2007	
	об'єктів	%	об'єктів	%	одиниць	%	одиниць	%
Донецький	116	8,9	153	10,8	9207	8,9	10527	7,8
Карпатський	146	11,2	234	16,5	11830	11,5	21158	15,6
Південний	285	21,8	295	20,8	26076	25,3	38557	28,5
Подільський	89	6,8	87	6,1	6520	6,3	7601	5,6
Поліський	144	11,0	155	10,9	8410	8,2	11863	8,8
Придніпровський	164	12,5	155	10,9	10549	10,3	14485	10,7
Східний	187	14,3	130	9,2	10652	10,4	8438	6,2
Центральний	177	13,5	211	14,9	19662	19,1	22570	16,7

Продовження табл.2

	Кількість обслугованих приїжджих			
	2000		2007	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Донецький	202,6	6,2	293,3	6,4
Карпатський	359,7	10,9	563,1	12,3
Південний	599,3	18,2	858,1	18,8
Подільський	165,9	5,0	252,2	5,5
Поліський	275	8,4	416,2	9,1

Придніпровський	375,4	11,4	386	8,5
Східний	328	10,0	348,4	7,6
Центральний	981,5	29,9	1442,9	31,6

Примітка. Складено за джерелом [4, с.506, 508].

Зарубіжні традиції розвитку туризму, коли їх прийом та обслуговування в курортній місцевості ведеться не стільки пансіонатами та будинками відпочинку, а готелями, стали розповсюджуватись і в Україні. Наслідком стало збільшення кількості закладів розміщення в більшості економічних районів, крім Східного, Придніпровського та Подільського, а також місць в них. Традиційні рекреаційні райони збільшили показники обслуговуваних приїжджих: Південний – у 1,4 рази, Карпатський – у 1,6. У півтора рази збільшили ці показники також Центральний, Поліський та Подільський райони.

Найбільш швидкими темпами збільшувалась кількість закладів гостинності у Карпатському економічному районі (на 60% від рівня 2000 р.), внаслідок чого його п'яте місце у рейтингу змінилося на друге. Найвищі темпи зростання район продемонстрував і щодо кількості місць у закладах розміщення (на 78%), проте, зберіг за собою третє місце. Перше і друге посіли, відповідно, Південний та Центральний райони. Щодо територіальної організації сектору розміщення, то чітко прослідковується тенденція його концентрації у трьох вищеназваних районах. В число аутсайдерів за даними показниками увійшли Подільський, Донецький та Східний райони. Причому, останній значно погіршив свої позиції з 2000 року. Актуальними проблемами розвитку сфери гостинності все ще залишаються невідповідність готельних послуг світовим стандартам, низький рівень платоспроможності вітчизняного споживача, незначні обсяги туристів, що віддають перевагу послугам розміщення, що надаються готельними, а не санаторно-курортними закладами. Ці та інші чинники зумовлюють далеко не повне використання потенціалу готельного господарства.

Розміщення закладів дитячого відпочинку у 2000 році дещо відрізнялося від традиційної схеми: перше місце за кількістю даних об'єктів займав

Східний район, друге – Південний, третє – Подільський. Останні – Поліський і Карпатський (табл. 3). Найбільшу кількість місць у дитячих оздоровчих таборах мали Південний, Донецький та Придніпровський райони, як такі, що мають необхідні рекреаційні ресурси та великий попит на послуги даного виду. Найменшу – Центральний і Поліський. У цих же районах, а також Карпатському було оздоровлено найменшу кількість дітей. За сім років повсюдно значно збільшилась кількість дитячих оздоровчих закладів (у Карпатському районі – у 12 разів, у Поліському у 8), проте, у п'яти районах спостерігалось зменшення кількості місць у них, в інших трьох – Карпатському, Південному та Поліському – зростання відбувалось повільно (в 1,1 – 1,2 рази). Незначно, порівнюючи з темпами збільшення кількості закладів, збільшилась і кількість оздоровлених дітей: у Карпатському – у 6 разів, у Поліському – у 4, у Подільському та Південному – у 2 рази.

Таблиця 3

Характеристика сектору дитячого відпочинку туристичної індустрії економічних районів України

	Кількість дитячих оздоровчих закладів				Кількість місць в дитячих оздоровчих закладах			
	2000		2007		2000		2007	
	об'єктів	%	об'єктів	%	одиниць	%	одиниць	%
Донецький	1081	14,2	1841	10,0	48548	21,4	43592	19,3
Карпатський	215	2,8	2749	15,0	14926	6,6	18267	8,1
Південний	1502	19,7	3113	17,0	67227	29,6	74896	33,2
Подільський	1166	15,3	2207	12,0	12213	5,4	11198	5,0
Поліський	273	3,6	2272	12,4	10836	4,8	12779	5,7
Придніпровський	711	9,3	1751	9,5	36259	16,0	33434	14,8
Східний	1689	22,2	2781	15,1	25927	11,4	21649	9,6
Центральний	978	12,8	1649	9,0	11243	4,9	9913	4,4

Продовження табл. 3

	Кількість оздоровлених дітей в дитячих оздоровчих закладах			
	2000		2007	
	осіб	%	осіб	%
Донецький	186375	18,6	207500	10,2
Карпатський	51547	5,1	339368	16,6
Південний	260007	25,9	470383	23,0
Подільський	106709	10,6	234478	11,5

Поліський	48691	4,8	198587	9,7
Придніпровський	132049	13,1	229958	11,3
Східний	133012	13,2	235593	11,5
Центральний	86188	8,6	127776	6,3

Примітка. Складено за джерелом [3, с.156-158].

Такі процеси відбувались внаслідок поширення практики функціонування літніх оздоровчих майданчиків при школах, які характеризуються малою місткістю і, як правило, працюють впродовж однієї зміни. Натомість, заміські дитячі табори з різних причин припиняли своє існування [4, с. 503, 5, с.551, 6, с.486].

У 2007 році лідируючі позиції за кількістю дитячих оздоровчих закладів займали Південний, Східний та Карпатський райони, за кількістю місць в них зберегли свій рейтинг Південний, Донецький та Придніпровський, за чисельністю оздоровлених дітей – Південний, Карпатський, Подільський та Східний. В аутсайдерах залишилися Поліський і Центральний райони.

Розподіл туристичних потоків повторює нерівномірність розміщення закладів туристичної індустрії. За сім років лідируючі позиції за кількістю обслугованих туристів зберегли за собою Південний, Карпатський та Центральний райони як ті, що найбільшою мірою забезпечені як рекреаційними ресурсами, так і основними закладами туристичної індустрії. Столичний статус та пов'язані з ним масові культурно-пізнавальні та ділові поїздки забезпечують перші місця Центральному району. Якщо у 2000 році ці три райони забезпечували 71,7% обслуговування загального турпотoku, то у 2007 – 80,3%. Останні місця займали Донецький та Подільський райони [3, с.72]. Аналіз розподілу складових загального туристичного потоку (табл.4) виявляє наступні тенденції в розвитку в'їзного, виїзного та внутрішнього туризму, а також екскурсійної справи. За період з 2000 по 2007 рр. зменшились масштаби відвідувань іноземними туристами Карпатського та Донецького регіонів. Майже не змінились вони в Південному та Подільському.

Таблиця 4

Характеристика діяльності сектору реалізації турпослуг туристичної індустрії економічних районів України

	Кількість іноземних туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності				Кількість туристів-громадян України, які виїжджали за кордон, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України			
	2000		2007		2000		2007	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Донецький	2122	0,5	1878	0,3	24047	7,5	78595	4,7
Карпатський	37405	8,5	27552	4,3	140277	43,9	105073	6,3
Південний	257545	58,8	269095	41,6	35827	11,2	83716	5,0
Подільський	3757	0,9	3619	0,6	15396	4,8	33545	2,0
Поліський	4759	1,1	11252	1,7	8396	2,6	31273	1,9
Придніпровський	26019	5,9	34121	5,3	15774	4,9	117397	7,1
Східний	7510	1,7	10349	1,6	7324	2,3	73232	4,4
Центральний	99014	22,6	288948	44,7	72294	22,6	1138484	68,5

Продовження табл.4

	Кількість внутрішніх туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності				Кількість екскурсантів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності			
	2000		2007		2000		2007	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Донецький	75216	5,2	130547	4,3	29385	1,6	60453	2,5
Карпатський	160176	11,1	1402268	46,7	187677	10,5	661945	27,7
Південний	566735	39,1	477592	15,9	954191	53,3	1002459	41,9
Подільський	99404	6,9	100289	3,3	65966	3,7	71561	3,0
Поліський	110379	7,6	129712	4,3	201817	11,3	108340	4,5
Придніпровський	135855	9,4	169136	5,6	89140	5,0	124686	5,2
Східний	144083	10,0	144611	4,8	63749	3,6	85461	3,6
Центральний	155966	10,8	447764	14,9	197030	11,0	278159	11,6

Примітка. Складено за джерелом [3, с.73-76].

Натомість, Центральний район став приваблювати втричі більше іноземців. Результатом стала зміна рейтингу Південного та Центрального районів за рівнем розвитку в'їзного туризму, які, втім, забезпечують 86,3% обслуговування в'їзного турпотoku і залишають далеко позаду усі інші райони. Збільшився розрив між лідером та аутсайдером: якщо у 2000 році він становив 121,4 рази, то у 2007 перевищення склало 153,9 разів. Відбулась концентрація в'їзного турпотoku в Центральному та Південному районах.

Кількість виїзних туристів, що обслуговувалися суб'єктами туристичної діяльності України збільшилась в усіх, крім Карпатського, регіонах, що стало наслідком зростання платоспроможного попиту населення, зростання ділової активності вітчизняних підприємців і поширення традицій закордонного відпочинку внаслідок різних причин. За цим показником у 2007 р. лідирував Центральний район (68,5% обслугованих виїзних туристів), друге та третє місця займали Придніпровський та Карпатський райони. Розрив між лідером та аутсайдером (у 2007 р. це Поліський район) збільшився майже у 2 рази, що теж свідчить про концентрацію виїзного турпотoku. Хоча для раціональної територіальної організації туристичної індустрії цей показник не такий важливий, оскільки обслуговування ведеться на чужій території і споживаються іноземні турресурси, значення має порівняння показників в'їзного та виїзного туризму, що свідчить про ефективність або неефективність розвитку туристичної індустрії. На його основі можна констатувати, що у всіх економічних районах України, крім Південного, обсяги виїзних турпотоків перевищують в'їзні. Тим більше, за період з 2000 по 2007 рр. цей розрив збільшився і особливо значним був у Донецькому (41,9 разів), Подільському (9,3) та Східному (7,1) районах. У Центральному та Карпатському районах в'їзні потоки перевищували в'їзні у 3,9 – 3,8 разів. Це говорить про низьку ефективність розвитку вітчизняної туріндустрії.

Щодо розвитку внутрішнього туризму, то лідируючі позиції перейшли від Південного до Карпатського регіону. Третє місце традиційно посідав Центральний район. Якщо у 2000 році вони забезпечували 61% внутрішнього турпотoku, то у 2007 – 77,5%. Відповідно, вдвічі зріс і розрив між лідером і аутсайдером. Останні місця як у 2000, так і у 2007 році займали Подільський, Донецький та Поліський райони.

В екскурсійній справі у 2007 році лідували ті ж Південний, Карпатський та Центральний райони. Останні місця займали Донецький та Подільський райони. Проте розрив між крайніми значеннями показників скоротився вдвічі

Отже, для туристичної індустрії України характерна значна територіальна диференціація, яка з роками лише посилюється. Туристична діяльність продовжує концентруватися у Південному, Центральному та Карпатському районах, які хоч і мають усе необхідне для цього, але в найближчому майбутньому можуть зіткнутися з рядом проблем, пов'язаних з активним розвитком туризму: руйнуванням і безповоротною втратою унікальних природних комплексів, збільшенням напруженості в суспільстві, внаслідок здорожчання землі та нерухомості, підвищення цін на товари та послуги, розповсюдженням негативних соціальних явищ та хвороб, нехтуванням заради сезонних прибутків від туристів традиційними господарськими заняттями, підпаданням економіки регіону під тотальний вплив туристичної галузі, що робить її вкрай незахищеною у випадку зміни напрямів туристичних потоків і т. ін. Залучення до розвитку туризму таких постійних аутсайдерів як Подільський, Східний та Поліський райони, які володіють потужною рекреаційно-ресурсною базою дало б змогу розсосередити туристичні потоки, більш раціонально використовувати туристичні ресурси та уникнути інших проблем.

Використані джерела:

1. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації) [Текст] / В.К. Євдокименко. – Чернівці: Прут, 1995. – 288с.
2. Павлов В.І. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи [Текст]. / В.І. Павлов, Л.М. Черчик; НАН України, І-т регіональних досліджень. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 122с.

3. Туризм в Україні [Текст] / Держкомстат України. – К.: Держкомстат України, 2008. – 216 с.
4. Статистичний щорічник України за 2007 рік [Текст]. /За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант, 2008. – 571 с.
5. Статистичний щорічник України за 2002 рік [Текст]. /За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант, 2003. – 580 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік [Текст]. /За ред. О.Г.Осауленка. – К.: Консультант, 2007. – 576 с.